

ДЕРЖАВА І ПІДПРИЄМСТВА НАПЕРЕДОДНІ ТА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

In the article the reasons of origin and development of economic crisis in Ukraine are considered. It is grounded, that actions of organs of power and managers of enterprises before the penetration of financial crisis in our country and at the beginning of it did not answer the recommendations of Keynes theories, which were produced after a world crisis 1929 – 1933 years. Measures from reduction of consequences and rapid overcoming of crisis are offered.

Забезпечення сталого розвитку економіки країни та зростання добробуту її громадян є основним завданням нашої держави. Для реалізації цього завдання потрібні стабільна робота підприємств, впровадження новітніх досягнень науки, достатні обсяги капітальних інвестицій та повна зайнятість населення. При цьому для забезпечення сприятливого для роботи підприємств середовища, необхідно усунути всі зовнішні та внутрішні чинники, які можуть негативно впливати на їх роботу. Це завдання не є легким при стабільно працюючій економіці і значно ускладнюється в умовах економічної кризи, яка прийшла на терени України у вересні – жовтні 2008 року.

Питання створення сприятливого для розвитку підприємств середовища, ролі держави в регулюванні приватного сектору економіки та удосконалення менеджменту підприємств відповідно до законів розвитку ринкових систем завжди були в полі світових та вітчизняних дослідників. Однак, бачення в промисловому комплексі країни визначального чинника розвитку національного господарства зумовило зростання кількості робіт за зазначеною тематикою з приходом світової фінансової кризи в Україну. Так, наприклад, Т. М. Мельник зазначає: "Запорукою успішного розвитку економіки країни є піднесення власного промислового виробництва, адже виробництво забезпечує різноманітні блага, які становлять необхідні умови життя і розвитку людського суспільства на будь-якому історичному щаблі його існування [1, с. 44]".

З ним погоджується В. Ю. Попов: "Передумовою поступального розвитку національного господарства є інвестиційна база створення нових робочих місць, збільшення обсягів виробництва, розширення попиту, чим і забезпечується зростання ВВП [2, с. 68]".

Водночас, дослідники акцентують увагу на тому факті, що підприємства першими відчувають на собі наслідки кризових явищ, які через них поширюються на все національне господарство. Так, Т. П. Вахненко, аналізуючи механізми виникнення й поширення кризових явищ на фінансовому ринку України, відмічає: "... погіршення фінансового стану підприємств-експортерів (зменшення вартісних обсягів виручки підприємств металургійної галузі вже досягло 40%) обертається для економіки загостренням ситуації на валютному ринку, скороченням дохідної частини бюджету та виникнення труднощів з обслуговуванням зовнішніх позик і внутрішніх банківських кредитів підприємствам реального сектору [3, с. 7]".

Цю думку поділяє І. О. Луніна: "Зменшення обсягів виробництва або навіть зупинення підприємств і зростання рівня безробіття в умовах економічної й фінансової кризи матиме негативний вплив на доходи бюджету від головних податків, зокрема податку на добуток підприємств, податку з доходів фізичних осіб і ПДВ [4, с. 27]".

Проте при значній кількості робіт за досліджуваною тематикою в переважній більшості публікацій підприємства розглядаються як "жертви" фінансової кризи принесеної в Україну ззовні. У той же час практично відсутні дослідження, присвячені діям держави щодо підприємств та самих підприємств напередодні та на початку погіршення економічної ситуації в нашій країні, які "розкрутили" спіраль фінансової кризи.

Саме це і визначило актуальність даного дослідження.

У статті автор ставить перед собою завдання:

розкрити характер розвитку економічних систем; дослідити рекомендації науковців державі та менеджменту підприємств для запобігання та мінімізації наслідків кризових явищ;

проаналізувати дії вітчизняних органів влади та підприємств напередодні та на початку виникнення економічної кризи; розробити пропозиції для зменшення економічного спаду та швидкого подолання кризи на сучасному етапі розвитку національного господарства.

При невизначеності ринку та постійних ризиках на роботу підприємств впливає багато зовнішніх та внутрішніх чинників (законодавство, стійкість національної грошової одиниці, зміна попиту на міжнародних ринках, рівень використовуваних технологій, забезпеченість мінеральними ресурсами, протекціоністські заходи), які на них негативно впливають з метою витіснення із займаних підприємствами ринків. Вплив цих чинників значно посилюється напередодні виникнення та проникнення на вітчизняний ринок кризових явищ ззовні, що є їх передвісником.

За таких впливів підприємства для протидії конкурентному тиску повинні сформуувати антикризові заходи та створити управлінські структури, які б забезпечили їх втілення. Мова не обов'язково повинна йти про нові структури, хоча інколи до їх створення напередодні та в умовах фінансової нестабільності підприємства вдаються, а про новий спосіб мислення "старих" структур.

Спіраючись на діагностику та моніторинг економічного і фінансового стану, вивчення зовнішнього та внутрішнього середовища, керівники повинні не тільки забезпечити фінансову стійкість підприємств, а й своєчасно виявляти вплив на неї змін, що відбуваються, встановлювати між ними взаємозалежності й визначати межі стійкості, за якими в організації проявляються кризові явища.

Після проведення всебічного дослідження динаміки результатів роботи підприємства за попередніх 3 – 5 роки слід розробити концепцію управління антикризовими змінами, яка повинна охоплювати всі заплановані, організовані та контрольовані зміни в стратегії, виробничих процесах, структурі і культурі виробництва. Такі концепції повинні бути розроблені як на державних, так і на приватних підприємствах, оскільки кризові явища не мають вибіркового характеру і розповсюджуються на підприємства всіх форм власності.

При цьому потрібно враховувати, що підприємство може боротися з кризами за допомогою випереджаючих заходів, що вимагає значно менше фінансових ресурсів, або реагуючи на кризи, що вже розповсюдились. Слід зазначити, що кризові явища будучи руйнівним фактором, за законами діалектики досить часто виступають поштовхом для проведення кардинальних та ефективних змін на підприємствах. Переборовши кризові явища, підприємство може вийти на новий якісний рівень своєї роботи. Тому при розробці антикризових заходів підприємствам необхідно досліджувати не тільки причини виникнення кризової ситуації, але й спрогнозувати її наслідки.

Аналізуючи причини виникнення криз менеджерам підприємств потрібно враховувати, що в науковій літературі є достатньо обґрунтованим положення про циклічний характер розвитку економічних систем, а тому кризові явища є неминучими як для світової економіки, господарського комплексу країни, так і для розвитку самих підприємств, а тому їм необхідно встановити, де знаходиться джерело кризи – зовні чи всередині підприємства, і її можливу глибину.

Від правильності визначення джерела та причин походження кризи залежать заходи з її переборювання, а тому ця частина займає важливе місце в роботі менеджерів підприємств. У різних підприємствах кризові процеси можуть мати свої особливості, але спільним для всіх підприємств є те, що при її наблизненні виникає потреба в реорганізації їх організаційної, технічної або технологічної структури. В іншому випадку кризові явища можуть бути не ліквідовані і підприємства зазнають значних фінансових втрат, а частина з них припинить своє існування.

Невідповідність в певний період фінансово-господарських параметрів підприємства розвитку зовнішнього середовища може викликати на ньому кризові явища, які не є наслідком кризи економічної системи, а обумовлені, або неправильно вибраною стратегією, або низьким рівнем адаптації цього підприємства до вимог ринку. У той же час правильно вибрана стратегія розвитку може допомогти підприємству мінімізувати наслідки, або навіть уникнути фінансових втрат, зумовлених кризовою ситуацією, яка знаходиться від нього зовні.

Таким чином, потрібно зазначити, що на всіх етапах розвитку стратегію підприємств повинно визначати не тільки прагнення до розширення виробництва та збільшення прибутку, а й формування стабілізаційного потенціалу на випадок криз і ринкових коливань.

Проте аналіз дій законодавців, урядовців, аналітиків та підприємств напередодні й на початку економічної кризи в Україні свідчить про те, що:

в умовах економічного піднесення і зростання попиту на окремі види української продукції на світових ринках менеджери підприємств "забули", що, згідно з циклічним характером розвитку економічних систем, після фази піднесення наступить спад, не турбувалися про створення стабілізаційних фондів, диверсифікацію виробництва та впровадження антикризових заходів;

кризові явища поширилися на терени України через шість-сім місяців після їх виникнення в економічно розвинутих країнах світу, однак вітчизняні владні структури та менеджери підприємств не зуміли скористатися цим періодом щоб належним чином до них підготуватися;

в національних політичних колах джерелом економічної кризи в нашій країні, як правило, визначається світова фінансова криза та упускаються власні промахи в управлінні економічними системами, що не дозволяє об'єктивно оцінити роль українських владних структур і вітчизняних підприємств у цьому процесі, а значить – виробити ефективні заходи з її подолання.

Проте слід зазначити, що у більшості наукових публікацій, висновки яких автор поділяє, основною причиною вітчизняної економічної кризи визначено "перегрів" національного господарства. Цим терміном позначається стрімке зростання виробництва за рахунок не підтверджених зростанням продуктивності праці кредитних ресурсів, які підпитувалися іноземними запозиченнями та неконтрольованим зростанням грошової маси. Так, наприклад, Т. П. Вахненко справедливо відмічає: "Водночас при визначенні факторів фінансової кризи в Україні не слід недооцінювати роль внутрішніх чинників. У 2007 – 2008 роках "сигнальним" індикаторами фінансової кризи в Україні були: переоцінка обмінного курсу національної валюти і недостатність міжнародних резервів країни порівняно з обсягами зовнішніх зобов'язань; залучення значних обсягів іноземного капіталу і формування надмірного зовнішньоторгового навантаження; швидке зростання банківських кредитів і фінансування за їх рахунок споживчих та непродуктивних витрат суб'єктів економіки; надування "бульбашок" цін на реальні активи і цінні папери вітчизняних емітентів [3, с. 3 – 4]".

Оскільки більшість українських товарів характеризується високою енерго-, матеріало- і трудоємністю та низькою якістю, то після зменшення, через відтік фінансових ресурсів іноземних банків та депозитних вкладів населення, попиту на них на світовому і вітчизняному ринках вони не змогли скласти конкуренцію іноземним аналогам. Тому першоджерелом кризи в

нашій країні дійсно є зменшення попиту на українську продукцію на світових ринках, але її "розкручуванню" сприяли низький технологічний рівень вітчизняних товарів та нездатність товаровиробників швидко пристосовуватися до ринкових змін. Простіше говорячи, наша держава і підприємства до кризи не готувалися. Більше того, окремі дії владних структур не уповільнювали кризові явища, а стимулювали їх.

Проведений аналіз причин виникнення та розвитку світової кризи 1929 – 1933 років дозволив Дж. М. Кейнсу визначити дії держави, банків та підприємств у фазі економічного піднесення, які повинні згладити наступний спад. Вважаючи причиною майбутньої кризи надмірні інвестиції, вчений допускав їх обмеження державою через збільшення банківського відсотка на початку фази піднесення та рекомендував зменшувати відсоток на її завершальному етапі: "... збільшення розміру відсотка як засобу для виправлення стану справ (*зменшення буму*. – Авт.), який спровокований тривалим періодом надзвичайно великих інвестицій, належить до тих ліків, що, виліковуючи хворобу, вбивають пацієнта [5, с. 295]". Його погляди поділяє Й. А. Шумпетер: "... помилки підйому відіграють важливу роль для настання та ходу депресії [6, с. 333]".

Водночас, досліджуючи дії української влади в 2007 – 2008 роках зі зменшення інфляції, можна зробити висновок, що саме вони і призвели до якщо не вбивства, то значного погіршення стану національного господарства.

Протягом 2000 – 2005 років Національний банк України кожного року збільшував грошову масу більш ніж на 40%, що сприяло щорічному зростанню валового внутрішнього продукту більш ніж на 7%, але спровокувало збільшення у 2007 – 2008 роках інфляції. у 2008 році для зменшення інфляції НБУ вдався до вилучення грошової маси з обігу. За таких умов комерційні банки змушені були залучати кошти з інших країн, підвищити відсоткові ставки за кредитами та зменшити кредитування підприємств. Крім того, за рекомендаціями уряду на початку 2008 року НБУ укріпив національну грошову одиницю відносно долара США, що зменшило доходи експортерів та сприяло притоку імпорту продукції на український ринок. Коли ж у 2008 році іноземні банки вилучили значну частину своїх фінансових ресурсів з національної банківської системи та до таких же дій під панічними настроями вдалося населення, підприємства втратили можливість отримувати кредити на розвиток виробництва, що разом зі зменшенням попиту на їх продукцію на світовому та вітчизняному ринках і спричинило економічну кризу.

Таким чином, до причин стрімкого поширення економічної кризи 2008 року в Україні крім зовнішніх чинників, потрібно віднести неправильні дії владних структур щодо надмірного збільшення грошової маси протягом 2000 – 2005 років, невивдане укріплення національної грошової одиниці на початку 2008 року та обмеження інвестицій на піку економічного зростання.

Проте не слід звинувачувати тільки органи державної влади, оскільки менеджери підприємств напередодні кризи також не вжили заходів для обмеження її наслідків. Основна їх помилка полягала в тому, що вони не передбачали та не готувалися до зменшення попиту на свою продукцію, або не враховували того, що успішність підприємств, в першу чергу, залежить від споживачів. Щодо цього справедливо зазначає Й. А. Шумпетер: "... якщо взяти до уваги наші пропозиції, то виявиться, що над засобами виробництва та процесами виробництва взагалі не стоїть, власне кажучи, ніякий керуючий. Таким є споживач [6, с. 68]".

Слід зазначити, що кризи, перш за все, характеризуються невідповідністю споживчого попиту та пропозиції вироблених товарів. В Україні ця невідповідність набула особливо великого розміру через те, що криза наступила після найвищої точки економічного буму. На цей момент в підприємстві були накопичені та продовжували по інерції накопичуватися запаси нереалізованої готової продукції. Водночас, попит на продукцію вітчизняних підприємств одночасно різко зменшився на ринках іноземних країн через світову фінансову кризу і внутрішньому ринку через зменшення реальних доходів населення й неможливість громадянами та підприємствами – споживачами готової продукції – отримати кредит.

З урахуванням зазначеного, в умовах економічного буму, випереджаючі заходи підприємств на випадок майбутнього спаду повинні бути включати:

- формування резервного фонду;
- оновлення та диверсифікацію продукції;
- заміну застарілого обладнання на нове, більш прогресивне;

- впровадження заходів зі зменшення собівартості продукції та підвищення її якості;

- підписання довготермінових контрактів, навіть за умови нижчого рівня їх прибутковості;

- моніторинг підприємствами – експортерами внутрішнього ринку – на предмет пошуку можливої заміни покупців продукції, що експортується;

- пошук експортерами металургійної, хімічної та аграрної продукції нових напрямів збуту на світових ринках;

- підписання підприємствами будівельної галузі контрактів на виконання робіт, пов'язаних з проведенням чемпіонату Європи з футболу, ремонтом доріг;

- освоєння великими металургійними, хімічними та машинобудівельними підприємствами виробництва заміників імпортованих побутових товарів;

- зменшення переліку незавершених об'єктів будівельної галузі, скорочення терміну виконання робіт від початку будівництва до введення об'єктів в експлуатацію та орієнтацію переважно на власні кошти замовників, а не на кредитні ресурси.

Певну частину із зазначених заходів, а саме розширення ринків збуту, освоєння виробництва заміників імпортованих товарів широкого вжитку, зниження собівартості продукції та підвищення її якості, виконання робіт до чемпіонату Європи з футболу потрібно впроваджувати і під час кризи.

Проте в умовах обмеженості у підприємств фінансових ресурсів, з одного боку, та надлишку пропозиції, з іншого, до стимулювання ефективного попиту через збільшення державного замовлення та громадських робіт повинна долучитися держава.

Узагальнюючи вищенаведене потрібно зробити такі висновки:

в науковій літературі є достатньо обґрунтованим положення про циклічний характер розвитку економічних систем, а тому в умовах зростання економіки урядом країн та менеджерам підприємств необхідно впроваджувати випереджаючі заходи для мінімізації наслідків майбутньої кризи;

висновки Дж. М. Кейнса, сформовані після світової економічної кризи 1929 – 1933 років, зводяться до того, що на початковому етапі фази піднесення держава через збільшення банківського відсотка може вдатися до обмеження обсягів інвестицій, проте такі дії на завершальній стадії економічного буму, через неможливість отримати кредити як виробниками, так і споживачами продукції, призведуть до зупинки підприємств;

в умовах кризи, що наступила, кейнсіанці рекомендують зменшувати її вплив через обмеження непродуктивних витрат органів управління, зменшення податкового навантаження, збільшення державного замовлення та стимулювання ефективного попиту споживачів продукції;

кризові явища на території України поширилися через світову фінансову кризу, однак вони значно посилюються через помилкові дії вітчизняних органів влади: надмірне збільшення грошової маси, "перегрів" економіки, неконтрольоване залучення іноземної валюти, вилучення на завершальній стадії економічного піднесення грошової маси та обмеження кредитних ресурсів;

українські підприємства, отримуючи при економічному бумі надприбутки, не здійснювали підготовки до майбутньої кризи: формування резервних і стабілізаційних фондів, оновлення виробництва, зменшення собівартості товарів, диверсифікацію продукції та ринків збуту;

для мінімізації наслідків та швидкого подолання кризи в Україні необхідно заборонити використання іноземної валюти на внутрішньому ринку; через зниження цін забезпечити реалізацію накопичених залишків готової продукції; завершити

добудову та реалізацію об'єктів з високим ступенем готовності; збільшити виробництво військової продукції та запасних частин до імпортованої техніки; підвищити імпортне мито на продукцію, що виробляється в Україні; активізувати роботи на транспортних та енергетичних об'єктах; залучити меценатів до реставрації історичних пам'яток, інвесторів – до будівництва соціального житла.

Подальшого дослідження вимагає питання заміни отриманих кредитів в іноземній валюті на національну грошову одиницю та розподілу збитків, понесених одержувачами валютних позик, між ними, державою і банками.

Література: 1. Мельник В. М. Вплив бюджетно-податкового регулювання на розвиток промислового виробництва в Україні / В. М. Мельник, Г. С. Мельничук // Фінанси України. – 2008. – №12. – С. 44 – 52. 2. Попов В. Ю. Монетарна політика в реаліях української економіки // Фінанси України. – 2008. – № 12. – С. 66 – 75. 3. Вахненко Т. П. Фінансова криза в Україні: фактори, механізми дії, заходи подолання // Фінанси України. – 2008. – №10. – С. 3 – 21. 4. Луніна І. О. Шляхи мінімізації впливу фінансової кризи на бюджет України / І. О. Луніна, В. В. Баліцька, О. В. Короткевич, Н. Б. Фролова // Фінанси України. – 2008. – №12. – С. 22 – 32. 5. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Вступ. стат. Н. А. Макашевой. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с. 6. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм. Социализм и демократия / Предисл. В. С. Автономова; [Пер. с нем. В. С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепуренко; пер. с англ. В. С. Автономова, Ю. В. Автономова, Л. А. Громовой, К. Б. Козловой, Е. И. Николаенко, И. М. Осадчей, И. С. Семененко, Е. Г. Соловьева. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.

Стаття надійшла до редакції
27.03.2009 р.

УДК 330.45:519.8

**Кононова К. Ю.
Ястребова Г. С.**

МОДЕЛЮВАННЯ МІЖФІРМОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ З ПОЗИЦІЙ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

In the article the potential of the use of evolutionary approach to the modeling of economic processes on a microlevel was analysed. Basic principles of firm co-operation in competition environment were presented with relation to evolutionary economy. Effectiveness of presented approach was confirmed by the example of simulation model for firm co-operation.

Сьогодні і на Заході, і в Україні як базовий підхід до розуміння і пояснення економічних явищ домінує теорія загальної економічної рівноваги. В основі цієї теорії є припущення про те, що всі дійові особи в економіці є заданими, відомі їх інтереси.

Проте сучасна ситуація в Україні, що індукує високу динамічність і невизначеність середовища функціонування суб'єктів господарювання, призводить до зниження ефективності ортодоксальних підходів до управління підприємством. Виживання окремих фірм на ринках, що розвиваються, а також